

J. C. H. Fischers kirkepolitik 1875-1880

Af Carl Trock

Trods megen optagethed af nyere dansk kirkehistorie, især P. G. Lindhardts såre intense og givende indsats gennem 30 år, er der stadig ubehandlede områder. Et af dem, J. C. H. Fischers indsats som kultusminister 1875-1880 skal tages op her. Den er strejft, da dr. theol. Bjørn Kornerup i 1930'erne og 40'erne her meddelte en række breve fra Fischer til bisperne. Senere er Fischers dagbøger trykt, de når dog knap op til hans ministertid¹. Men hans indsats, der tillige berører nogle af de mest spændingsfyldte politiske begivenheder i det forrige århundrede, fortjener udførligere og rigtigere skildring end den, der har kunnet gives på det hidtidige grundlag².

I. Baggrunden: Ministeriet Estrup og Fischers program

På højeste sted var der nogen usikkerhed overfor, om Venstres flertal i Folketinget skulle imødekommes yderligere, efter at hele 2 regeringer (Holstein 1870-74 og Fonnesbech 1874-75) havde givet op. Ingen af dem havde formået at få Folketinget, valgt ved almindelig valgret, og Landstinget, valgt af de privilegerede vælgere, til ret at samarbejde – på anden vis end at det endte med, at de 2 regeringer forhandlede bort³.

Venstre var her ved at få parlamentarismen knæsat i den negative forstand, at Folketinget kunne bringe regeringer til fald. Men Estrup blev bedt om og påtog sig at danne en ny regering, »det sidste Bolværk for Kongen imod Venstre og Revolutionen«⁴. Alene ved sin sammensætning var den Landstinget mere til behag end de 2 foregående regeringer⁵. Han ville prøve at stoppe Folketingsflertallets stadig større krav, eller, om man vil, søge at hævde både kongens ret til at udpege den regering, han ville, og Landstingets fulde ligestilling med Folketinget.

Regeringen kunne slå ind på 2 veje, enten søge acceptable forlig – og trods alt havde Estrup ry for at være ret liberal og en dygtig forhandler – eller, når det klart var vist, at Venstre var umulig at forhandle med, søge at kue det og få det splittet, så der kunne styres og lovgives. Estrup lagde da også straks ud med lovforslag og med at demonstrere styrke⁶.

Fischer havde 2 kirkelige lovforslag klar, de havde de 5 forudgående år vist sig betydningsfulde for alle parter. Og stillingtagen her var en væsentlig prøve på, om vejen frem gik over forhandlinger eller kamp. For en regering var en præstelønningslov ret presserende og en præstevalglov var på vej til at blive ønskelig. De 2 kirkelove havde da også vist sig at være et område, hvor regeringerne viste forhandlingsvilje, og hvor Venstre lagde vægt på at nå noget. Kun et år før havde Fonnesbech ønsket her at vise sin regerings forhandlingsvilje, men det var bremset af kultusministeren, J. J. A. Worsaaes standhaftige modstand mod ret store indrømmelser til Venstre⁷.

Estrup havde tiltænkt Fischer plads i regeringen, men en anden end den han fik, vist af frygt for at Fischer skulle vise sig for eftergivende just her. Men Fischer insisterede på at blive kultusminister og blev det (Krieger VI 75). I den just afsluttede rigsdagssamling havde han overraskende taget ordet om 70'ernes 2 kirkepolitiske forhandlings- og konfliktpunkter, en præstelønningslov og en præstevalglov. Han viste, mere formelt end reelt, vilje til at imødekomme Venstres krav. Talerne viser hvilken post Fischer lagde op til og angav hans program i de sager.

Først Hall havde i årene 1870-74 i konsekvens af forhandlingerne i kirkekommissionen 1868-70 prøvet at *forberede en kirkeforfatning* ved at få ordnet de 2 forhold, som der havde været overvejende enighed om, inclusive fremtrædende Venstre-folk. Selv om Venstre ønskede en ordning af de 2 forhold, så fordrede det meget, og ministerens imødekommenhed begrænsedes af, at Landstinget var karrigere end han med at give køb.

Foråret 1871 var en *lønningslov* dog meget nær vedtagelse i Folketinget, men det glippede på grund af begge parters fejlvurdering af situationen eller af tekniske grunde? Som Venstre siden styrkedes, øgede det kravene, men viste bestandig interesse for de 2 sager. En grundtvigsk fløj havde særstandpunkter, den ønskede bl.a. ikke de kirkelige midler samlet og inddraget i statskassen, de skulle forblive ved sognene. Det svækkede Venstre, der isolerede den grundtvigske leder Sofus Høgsbro, og gav først Hall siden Worsaae nogen grund til at håbe på forlig med den fløj. Men de fleste grundtvigske stod det forenede Venstres krav nærmere end det, som ministrene tilbød dem. Derfor kunne Venstre fastholde sin politik, at de kirkelige midler skulle ind i statskassen ganske som andre statsmidler, derfra skulle præsterne – de embedsmænd den store del af (land)be-

folkningen havde den nærmeste berøring med – lønnes og ikke på et niveau højt over deres menigheder, derved kunne der også, mente flere venstrefolk, blive penge til andre formål.

Noget sådant kunne regeringen og landstingsflertallet ikke indlade sig på. Begge ville fortsat reservere de midler til kirkelige formål, og de, især de national-liberale, kunne ikke gå med til knappe akademikerlønninger på et felt. Til dette led i en formelig kulturkamp kom, at med kontant løn udbetalt præsterne fra statskassen, så rykkede realiseringen af en tiendeafløsning nærmere, og en afløsning stod for bønderne, som bødedes der på gammel uret, men den skulle betales af landstingsflertallets andet bærende element, de store jordejere.

I 4 år prøvede Hall uden held, snart firede han det ene sted, snart det andet. *Worsaae* nøjedes med ét forgæves forsøg. Kontant løn til præsterne ville han ikke vide af, men han nærmede sig noget Venstres ønske om pengenes inddragning i statskassen, dog kun en lille del, det overskud der blev, når landsbypræsternes lønninger var regulerede.

Hos parterne (Venstre, Landstinget og regeringen, men mellemstandpunkter fandtes jo) blandedes økonomiske, politiske og kirkelige interesser uløseligt sammen. Hvem kan skelne om de bærende motiver hos andre? Tilsvarende lå noget væsentligt bag ordningen af *præstevalget*. Næsten enigt fordrede Venstre, at flertallets ret skulle gælde i sognene – og hvad der bestemtes for de små samfund fik let konsekvenser for det fælles samfund. Det var både Hall og Landstinget imod og grunden var, at kun, hvor der var enighed om at ønske en bestemt mand til præst, kunne afgørelsen falde lokalt, ellers led det kirkelige liv skade. Her opholdt man sig bl.a. også ved det inkonsekvente i, at en centralisering af lønningerne løsnede præsterne fra menighederne, mens decentraliseringen ved præstevalget bandt præster og menigheder nærmere sammen. – Men man bliver ikke enige, hvor der er liv, vidste Venstre, og kravet om enighed ved præstevalget ville skade kirken, mens ansvaret lagt på flertallet, kombineret med frihed for mindretallene, ville skabe liv eller øge det liv, der var i vækst.

Sidst afviste *Worsaae* pure at forhandle om et præstevalglovsforslag fra Venstre. Der måtte først være gennemført en lønningslov, sagde han. – Fischer tog 10/2 75 ordet, da det var klart, at *Worsaae* ikke kom igennem med noget.

Lønningssagen lod sig næppe løse nu, sagde Fischer, og sagen var nok bedst tjent med at hvile en tid. Men hvad var tilsigtet? – at knappe lønningerne af, så der blev penge til andre formål, eller at sikre midlerne til samme formål i fremtiden? Selv var Fischer for det sidste og gav det »Raad« at ophøre med golde forhandlinger om, hvordan de penge skulle posteres, og overvejelser om, hvad et muligt overskud kunne bruges til. Det var langt rimeligere at inddrage midlerne i et særligt kirkeligt fond, med balance mellem indtægter og udgifter. Så opnåede man det, *Worsaae* havde tilsigtet, når han ville have, at en væsentlig del forblev ved de præstekald, de tilhørte, mens tienden uden betænkelighed kunne indbetales på amtsstuen. Indvendingen, at så accepterede man at midlerne ikke var statsmidler, havde »intet at betyde«, for lovgivningsmagten rådede over dem, og hvis »man sætter Pris derpaa, kan man jo i Loven ... udtrykkelig udtale, at disse Midler

ere Statsmidler og som saadanne inddrages i en kirkelig Fond«. Overfor de overmåde lave lønninger, Venstre havde angivet, mødte Fischer endog med en lønningsskala⁸.

Alle forhandlinger om *præstevalget* har vist principielle forskelle mellem Folketinget, som gør flertallets ret gældende, og Landstinget, som ikke vil indføre majoritetsprincippet på den slags områder, fortsatte Fischer og sagde: »Jeg skal derfor, da der jo er Ro til at se ud i Fremtiden, gribe denne Leilighed til at henstille det Spørgsmaal til Overveielse, om man ikke gjorde rettest i at forlade dette Grundlag og gaa over til et andet«. Han tænkte på den slesvigske ordning, hvor kongen blandt ansøgerne til et embede valgte 3, som fremstilledes for menigheden, og »den, der da fik dennes Anbefaling, kunne gjøre sig Haab om at erholde allerhøieste Stadfæstelse paa sit Valg«. Sådan kunne en stor del af betænkelighederne ved sagen fjernes (Lt 863f.). Forhandlingen sluttede med, at Carl Ploug, landstingsflertallets ordfører om de 2 sager i de forudgående år, og som ikke stod de grundtvigske fjernt, gav tilslutning til den tanke (Lt 864f.).

Det er næppe tilfældigt, at Fischer ret så pludseligt under et vaklende ministerium skitserede sine tanker og begrundede dem. Her talte en vordende minister og angav et program på områder, hvor han ønskede at få ansvar. Og da han i den følgende rigsdagssamling som minister forelagde 2 lovforslag overensstemmende hermed, henviste han til de udtalelser.

II. Fischers lovforslag 1875-76

Forinden mødet med rigsdagen fik Fischer i møder med biskop H. L. Martensen dennes mening at høre, når han ville føre de lovforslag frem, skønt der ifølge bispens ikke var »fjerneste Nødvendighed« for en lønningslov og en præstevalglov var »i en saa gjærende politisk agiteret Tid som den nuværende aldeles ubetimelig«. Martensen var kommet med ængstelse og for at beklage, »at Kirken af Ministrene var brugt som et Middel, et Offer til Rigsdagen for at opnaae politisk Forstaaelse i andre Sager«. Men han blev beroliget ved ministerens »conservative Tanker«, og faglige viden og fik tillid til, at denne bestemt ville fastholde sine hovedtanker overfor rigsdagen⁹.

Selv om Estrup begyndte med demonstrativt at sende rigsdagen hjem til sidst i november, havde han næppe lukket af for forligsmulighederne. Men Venstre, der forud var splittet i indbyrdes stridende grupper, fik derved grund og tid til at finde sammen.

Fischer ville i hvert fald søge forhandling, omend som det siden ses noget skeptisk. Allerede på den anden arbejdsdag (30/11) forelagde han i *Landstinget* lønningsloven og umiddelbart derefter valgloven.

Han fastholdt her de forud skitserede hovedtanker, omend formuleringer understregede, hvor Venstre kunne se sig imødekommet. Om sin stilling til kirkeforfatning tav han.

Alene titlen »*Forslag til Lov om Lønninger til Folkekirkens Embedsmænd*« imødekom Venstres ønske om, at alle embeders forhold skulle ordnes. I byerne forudsattes dog, at der først »ved Lov er bestemt en vis årlig Afgift for hver Kommune« i stedet for de bestående ydelser, og en særlig lønningslov, så reelt omfattede forslaget landembederne. De »Midler, der nu ere henlagte til Folkekirkens Understøttelse, skulle i Fremtiden overensstemmende med de nedenfor givne Regler, inddrages under den lovgivende Magts Raadighed«, idet indtægterne fra embederne, efterhånden som de blev ledige, skulle indgå i et »Fond til kirkelige Formaal«, der opføres på finansloven. Andre kapitaler, opsparet lokalt og bestyret under stiftsøvrighederne¹⁰, fæsteafgifter, præstekaldenes tiende, summer fra salg af præstegårdsjord skulle indgå heri, sammen med bispetienden, der allerede indgik i statskassen, som også afholdt bispens løn. Tienden skulle betales på amtsstuerne sammen med skatterne.

Fonden skulle så udrede løn og pensioner til bisper og præster. Lønningerne ansattes i kontante beløb, og begge steder var der inddeling i klasser, de højst lønnede fik en del mere end Venstre tidligere havde været villig til at yde, de lavest lønnede kun lidt derudover. Præstegårdsjordene skulle sælges eller bortgives i arvefæste, bortset fra en jordlod som muliggjorde at præsterne kunne holde heste til befordring og 4-6 køer (Det var nogen imødekommen af Venstres krav). Og ikke blot offerpligten bortfaldt, men det formentes præsterne at modtage gaver af *sognemenigheden* i forbindelse med kirkelige handlinger. (Venstre var for et totalt forbud her, hvad den grundtvigske del deraf kun vanskeligt forligte sig med.)

Bemærkningerne til forslaget havde et budget, hvor der regnedes med et overskud i fondet på 235.000 kr. til brug ved »uforudsete Tilfælde og til andre Udgifter« som nye embeder, nye kirker osv. (Tillæg A 1533ff.). Den beregning gik ud fra de lave kapitels-takster i 60'erne og med de højere kornpriser siden, ville der blive et langt større overskud, sagde Fischer ved forelæggelsen.

Fischer sagde først som sidst i sin forelæggelsestale, at sigtet var at anvende de midler som hidtil, men på en mere frugtbar måde, det var hans betingelse, at der ikke blev taget penge til andre formål end folkekirken. Offerets afskaffelse lagde han efter nøje overvejelse overordentlig stor vægt på, han mente, »at man ikke let kan gjøre Geistligheden nogen større Tjeneste end ved at vedtage denne Bestemmelse« (Lt 35ff.).

Forslaget om »*Menighedernes Deltagelse i Valget af deres Præster*« gav kongen ret til af ansøgerne til et embede at udpege 3, som menigheden valgte imellem efter at have hørt dem prædike samme dag.

Valgret fik enhver uberygtet mand i selvstændig stilling og enker med samme kår. Umiddelbart efter prædikenerne skulle der stemmes mundtligt, og fik en ansøger over halvdelen af stemmerne, skulle indstillingen tages til følge, hvis over halvdelen af de valgberettigede havde deltaget i valget. Ellers beroede det på ministeren at tage hensyn til menighedens tilkendegivelse. Loven skulle træde i kraft samtidig med lønningsloven og gælde de embeder, den omfattede (Tillæg A 1551).

Fischers forelæggelsestale var kort: Det havde vist sig umuligt at få en anden ordning gennemført, og herved sikredes præsterne advancementsmuligheder, det havde overordentlig stor betydning. På skolens område fik jo mange unge seminarister de største embeder, mens ældre veltjente lærere ikke avancerede, sagde han (Lt 41f.).

Begge fløjene i Landstinget ville nok føre *lønningssagen* videre (1. behandling Lt 9/12 158), men undervejs gjorde højre-flertallet med Fischers tilslutning forslaget uantageligere for Venstre. Og, tingets afdæmpede sprogbrug taget i betragtning, lovede det ikke godt for behandlingen i Folketinget.

Virkeligheden var mere nuanceret end de her angivne hovedtendenser, og de kan endda være uoverskuelige nok.

Carl Ploug lagde for med at give lønningsforlagets grundtanke tilslutning, men han var betænkelig ved at samle midlerne i statskassen; hidtil havde han ønsket, at de forblev ved kaldene, de kunne så gå over til menighederne, når kirken blev fri ved en forfatning, og dette svarede til at menighederne fik indflydelse på præstevalget. En forudsætning for støtte fra hans side var, at ministeren fastholdt fondets opretholdelse. Så hævdedes, hvad Ploug altid havde ment, at midlerne var statens, uden at de direkte hældtes ud i statskassen. Han talte dog for højere minimumslønninger, så præsterne kunne opretholde stillingen som dannede folk og ofre noget på børnenes uddannelse¹¹. Venstre var betænkeligt ved det særlige fond, selv om det klart og tydeligt blev fastslået, at her blev statsmidler inddraget under statens område. Her talte man så for, at bypræsternes lønninger skulle ordnes (Lt 165ff.).

Fischer fastholdt, at hans ordning var mest hensigtsmæssig. Ploug fik at vide, at staten beholdt ejendomsretten og rådigheden over kirkegodset, uanset om det overvejende forblev ved sognene eller ej. Venstre svarede han, at fondstanken var fastholdt, fordi andre lagde megen vægt derpå, og at der var forhandlinger igang om forholdene i København, og de ville blive fremmet mest muligt¹².

Betænkningen 5/2 76 (Tillæg B 97, 137 og 233) viste principiel enighed om fondstanken. Flertallet, hvoraf flere helst kun havde set en del indtægter fra de bedst aflagte embeder indgå i et fond, omformulerede § 1¹³, af formelle grunde hed det sig, reelt skulle midlerne nok betrygges bedre til fortsat kirkeligt brug, mens Venstre-mindretallet kun kunne acceptere forslagens formulering. Udvalget var så enig om at udvide brugen af fondets midler, så de kunne bruges også til »andre folkekirkelige Udgifter, (saasom Oprettelse af nye Præstekald eller faste Kapellanier, og helt eller delvist til

Opførelse af nye Kirker m.v.)«. På lønningernes størrelse skiltes udvalget igen, mindretallet ville reducere de samlede udgifter dertil.

Ved den langvarige 2. behandling (Lt 12-14-15/2 492ff.) vedtoges flertallets ændring af § 1 og dets ønske om bedre minimumslønninger, ligesom forbudet mod at præsterne modtog gaver slækkedes. Overfor ret megen diskussion om fondet gav overskud eller ej bemærkede Ploug, at det var »aldeles utilladeligt« at bruge penge derfra til andre formål, kirken fik brug for dem, derfor søgte flertallet at betrygge fondet så tydeligt og fuldstændigt (495). Men finansielt set var det lidet god politik at binde midlerne til bestemt brug, fandt Venstre, og da staten skulle dække mulige underskud, måtte den også råde over for store overskud, hvorfor fondet burde bestyres af finansministeren (500ff.).

Fischer fandt grund til at afvise, at indførelsen af kontant løn var en indrømmelse, givet for at få loven igennem, regeringen gik ind for, hvad den fandt bedst. Bestyrelsen måtte ske ved kultusministeren, når formålet var at bruge pengene bedre til samme formål, og ikke at vinde noget til andre formål, sagde han og tilføjede, at staten ikke kom til at spæde til her, slog midlerne ikke til, måtte udgifterne reduceres, så der blev balance¹⁴.

Ved 3. behandling (Lt 26/2 779ff.) mødte ministeren med et ændringsforslag om, at statens hidtidige tilskud til de lavest lønnede præster og til kapellanhold opretholdtes som indtægt for fondet (Plougs idé jfr. Lt 516). Hovedtanken med forslaget var, at staten skulle yde, hvad den hidtil havde brugt til formålet, sagde han (591, 611). Det vedtoges (803, Tillæg C 235), trods indsigelser ikke blot fra Venstre men også fra en fremtrædende mand som Andræ (Hasle 796, 800, Andræ 800, 802).

Forinden havde Venstre demonstreret sin interesse for en *tiendeafløsning* ved en forespørgsel i Folketinget om regeringens stilling dertil (Ft 14/12, 6/1 458, 675). Det kan forstås som et forsøg på at vælte alle forhandlinger, men også som et ønske om at skaffe sig rygdækning, hvis der kom forlig, og om at få noget at slå af på. Og heller ikke Mellempartiet holdt sig ganske tilbage fra at røre ved den sag¹⁵. Regeringen afviste at gøre noget, før en lønningslov var vedtaget, den havde jo betydning for tiendespørgsmålet (678f.).

Mest interessant var det, at Sofus Høgsbro var Venstres ordfører i den sag. Han var altså ved at være accepteret i Venstre her eller ville rehabilitere sig, og det kom frem at særstandpunkterne her i årene forud var ved at være opgivne. Selvfølgelig talte Høgsbro om, at der måtte rådes bod på tidligere tiders uret, men fortsatte: Når han før havde fundet det ubilligt at berøve tienden dens kommunale karakter, skyldtes det at byrden hvilede så ulige på de forskellige kommuner, men fjernedes uligheden, enten ved at tiendefri gårde pålagdes tiende, eller ved at tienden afløstes, så faldt hans hovedbetænkeligheder bort (Ft 675ff. 695).

Siden 26/2 76 havde Folketinget været optaget af så store sager som finansloven, og *lønningsloven* kom sent til behandling, i ugen før rigs-

dagen ifølge regeringens meddelelse ville blive hjemsendt. En moderat venstreleder som Bojsen havde forud nok været indstillet på at tage loven med fondet (Høgsbro II 40, Brev 22/7 75), mens J. A. Hansen havde skrevet mod at slå af på Venstres krav (Almuevennen 8/12 75) og den radikale linie sejrede også her (Bojsen 73).

J. A. Hansen lagde ved 1. behandling (Ft 22/3 3232) stærkt ud: Ufatteligt opererede forslaget med et helt selvstændigt fond, så uafhængigt af statskassen, at det var »den videste og stærkeste Paastand« længe fra en minister (3233). Stillingen her afhang også af præstevalgloven, for der er nøje sammenhæng, men Venstres krav her var nu som før: Fast pengeløn (ikke for høj) og tiendeindtægterne inddraget i statskassen. Regeringerne ville sidste år give det sidste, iår det første, men sagde J. A. Hansen: »Naar vi kunde faae begge disse to Ministerier slaaede sammen i det følgende Ministerium, kunde vi faae begge Punkter paa eengang«. Og Fischer afbrød: »Eller ogsaa intet af dem!« (3264ff).

En anden venstremand, Thomas Nielsen sagde lige ud, at skolen også hørte til kirkelige formål og det, der tidligere havde hørt til kirkens allerfornemste opgave, at tage sig af de fattige, det blev der intet til. Det blev alene gjort til en sag om 900 præsters løn, der blev heller ikke penge til nye kirker og embeder, så samfundet måtte skyde penge til. Forslaget bragte heller ikke en tiendeafløsning nærmere, tværtimod. Th. Nielsen berørte også en ny praksis med beklipning af embeder, som Fischer uberettiget var slået ind på (3241ff.).

Forslaget sagde klart, at midlerne ikke var kirkens, men var henlagt til dens understøttelse, svarede Fischer, der ikke nærede »den ringeste Tvivl« om, at der ikke blev underskud at dække, man kunne være fuldkommen sikker på et stort overskud i fondet (3259ff.).

Folketingsudvalget havde altså mindre end en uge til behandlingen, og der sluttede lønningsloven (3272). Der var den begravet, skrev J. A. Hansen offentligt^{15a}.

Forslaget om *præstevalg* havde landstinget derimod beholdt.

Ved en kort 1. behandling (Lt 11/12 76 219) støttede Ploug det og sagde, at her fik de, der før havde afvist mere, noget mindre, men at det var det sundeste viste erfaringerne fra skolelærernes kaldelse (Ft 220 jfr. Fischers fremsættelse 41f.). Vist fik man valgprædiken og et direkte valg, men prisen var for høj, lød det fra Venstre¹⁶, på de vilkår ønskedes ikke, »at Menighederne i mindste Maade skulle have Noget med Valget af deres Præster at gjøre«, for menighederne kender dog

bedst deres egen tarv, forslaget går ud fra, at det gør de ikke (N. Rasmussen 225, 231).

Fischer mindede om, at regeringen tilbød at dele sin myndighed med menighederne, og en minister kunne nok trænge til et supplement, ofte stod han usikker ved præsteudnævnelser og var udsat for tilfældige påvirkninger, men kravet gik ud på at vælge præster lige så frit som skolelærere, hvad der havde vist sig uheldigt. Reelt betød forslaget ikke nogen stor begrænsning af menighedernes indflydelse, for antallet af ansøgere til præsteembeder var beskedent, ofte kom ministeren kun til at frasortere et par stykker (225 ff. jfr. bilag 2 Tillæg B 701ff.).

Lønnings sagen tilside tog Landstingsudvalget valgsagen op, for 15/3 76 at indstille, »at denne Sag for Tiden ikke fremmes« (Tillæg B 695). Med Venstres afvisende holdning kunne der ikke skabes et flertal, da de andre stod delt. Nogle kunne tilslutte sig forslaget, hvis ministeren ikke ene frasorterede ansøgninger, men skulle høre bisperne¹⁷, og atter nogle/enkelte¹⁸ ville ikke gå med til den ændring i indre kirkelige forhold, uden at kirken var hørt derom. Men flertal var der for, at der ikke kunne gives et friere valg mellem et større antal ansøgere, uden at folkekirken udsattes for fare og præstestanden for demoralisation; da lønningslovens skæbne endnu var uvis, fandt udvalget at en præstevalglov kunne vente.

Et så dybt indgreb i 200 års beskikkelsesmåde burde ikke gennemføres før grundlovens løfte om en kirkeforfatning var indfriet, så kirken kunne høres herom, mente nogle. Tillagdes det ikke afgørende betydning, da kongen og rigsdagen ansås for fuldt berettiget til, uden at afvente en forfatning, at tilstå menighederne medvirken ved præstevalget, så var »et kirkeligt Menighedsorgan – Raad eller Udvalg« dog ønskeligt til at varetage præstevalget.

Udvalgsflertallet billigede, at regeringen forbeholdt sig hovedindflydelsen, og da menighederne på den ene side ikke fik stor indflydelse, mens det på den anden side var betænkeligt at give flertallet i menigheden afgørelsen, for det kunne vække splid og uro, så foretrak flere af udvalgsflertallet Halls forslag, som stort set gav menighederne afgørelsen, hvor der var enighed. Med Venstre kunne der være blevet flertal derfor i udvalget¹⁹, men et sådant forslag var ikke fremsat, dels fordi Venstre ikke kunne tænkes at gå ind på det, og dels fordi »nogle« som »for 5 Aar siden uden Bekymring kunde tiltræde Regjeringens Forslag ved den siden voxende Forvirring i Anskuelser og Begreber er blevne mere tvivlende om denne Reform, hvad enten den sker i den ene eller anden Form, for Tiden vil stifte Gavn«.

Tingets 2. behandling skete dagen efter, at Folketinget havde behandlet lønningsloven (Lt 23/3 1218). Deraf følte Ploug sig kun yderligere bestyrket i, at sagen måtte hvile, for en lønningslov var forudsætningen for en valglov (1219).

Fischer måtte undre sig over, at en kirkeforfatning var nævnt som en forudsætning. Det var ikke fordret i de mange forhandlinger i årene forud og var »aldeles ensbetydende med at skyde Sagen ud i en aldeles ubestemmelig Fremtid«. Når det indvendtes, at hans forslag gav for lidt, måtte han svare, at menighederne fik større sikkerhed for at få deres ønsker opfyldt ved et direkte møde med ansøgerne end hvis de fik sendt ansøgninger til gennemlæsning, og forslaget sikrede mod de misbrug, der var ved flertalsvalg. Han forstod betænkelighederne ved valgprædikener, men parthensyn kunne lige så fuldt gøre sig gældende ved ansøgninger. Halls forslag kunne han ikke støtte, og efter igår at have fået bestemt indtryk af, at lønningsloven ikke gik igennem, ønskede han heller ikke sit eget forslag fremmet (1219ff.).

Udvalgets formand, A. F. Krieger tog nu ordet. I den givne forbindelse, »som utvivlsomt hører til Folkekirkens indre Anliggender«, havde han anset det for sin pligt at minde om grundlovens løfte, og det gjorde ham ondt at høre ministeren så bestemt sige, at en forfatning var noget »som saa at sige skulde eller maatte udskydes i en aldeles uberegnelig Fremtid«, og han håbede at ministeren måske kunne ændre anskuelse. Han anså det for en stor ulykke for stat og kirke og for det danske folk, hvis det fortsat gik i den retning, det havde ministeren nok med rette konstateret, at man ikke vil vide af en nærmere ordning af kirkens forfatning. Den forældede anskuelse tålte ikke prøvelse, at kirkens anliggender alene hørte under den verdslige lovgivningsmagt; de, som forlangte at der skulle lovgives om kirkens indre forhold, uden at den hørtes, hævdede territorialprincippet: *cujus regio, ejus religio*, omend ikke i den krasseste form. Kirkekommissioner betragtede han som en art surrogat for en rigtig forfatning, og så lang tid efter den sidste var det usikkert at støtte sig til den. Krieger vedkendte sig grundsætningerne om folkekirken i grundloven, og en ordning af kirkens forhold, som pålægger staten forpligtelser, må også give denne visse rettigheder, vidste han, men mht. den bestående forbindelse – som i nogle kirkeligt sindede mænds øjne er betænkelig – burde det snarere, end føre til videre sammenblanding, gå mod en frigørelse for kirken i dens indre anliggender (1229).

Efter en bemærkning fra Ploug om, at sagen havde haft rimelig støtte i kirkekommissionen, vedtog Landstinget enstemmigt udvalgets indstilling, »at Sagen for Tiden ikke fremmes« (1233f).

Sådan endte Fischers første forsøg på at ordne kirkens forhold. Og der skulle gå 25 år før en minister atter tog fat på noget ligeså vidtgående. De 2 forslag, hermed behandlet i næsten 6 rigsdagssamlinger, kom dog endnu en gang for i Fischers ministertid. Men forhandlingsmulighederne mindskedes, samlingen 1875/76 sluttede Estrup med at udskrive valg. Venstre nåede næsten op på 3/4 af Folketingets mandater, men de som troede at Estrup kunne tvinges bort²⁰ skuffedes, Venstres modstandere organiserede sig i et forenet Højre, heri indgik de nationalliberale, de fleste af mellempartiet og enkelte løsgængere.

Tilbage står at overveje, om Fischer som sine 2 forgængere betragtede de forslag som en væsentlig begyndelse til en samlet ordning af kirkens forhold? Hans tavshed derom kan skyldes ønsket om at undgå unødigt debat. Det kan antages, at han højst drømte om at få de 2

forslag vedtaget, mens en kirkeforfatning lå »ud i en aldeles ubestemmelig Fremtid«. Ønskede han en forfatning, så havde det dog været nærliggende at nævne det i brevene til biskopperne.

Troede Fischer det så muligt at få de 2 love igennem, og ønskede han det? eller skulle der blot dækkes over, at han administrativt iværksatte en påkrævet udjævning af præstelønningerne, altså gives ham alibi for, hvad der snart blev kaldt noget provisorisk?

Før Landstingets 2. behandling af lønningsloven havde han, og vel regeringen, valgt side, Landstingets, og opgivet at få den lov. Men talerne februar 1875 tyder på, at Fischer begyndte med ret gode forhåbninger, og Estrup var indforstået²¹. Men 4/9 skrev Fischer med tvivl om, at han kunne få en tilfredsstillende lønningslov vedtaget, og 19/12 fortsatte han: »Jeg har intet Haab om at sætte de af mig forelagte Lovforslag igennem Folkethinget ... Selv gjør jeg stor Forskjel paa de to Lovforslag: Lønningsloven vilde jeg gjerne sætte igennem ... Loven om Menighedernes Deelagtighed i Præstevalget har derimod, jeg anerkjender det villigt, sine Skyggesider, og jeg skal uden Sorg see den blive henlagt ... Efter hvad man siger mig, er der langt større Sandsynlighed for Lønningslovens Gjennemførelse end for Valglovens«²².

En kendsgerning er, at fremsættelsen af lønningsforslaget lettede indarbejdelsen af en administrativt ordnet lønudjævning. Da lod den sig bedre forsvare, smagte mindre af provisorier.

(Fortsættes).

1. Kh.S. 6 II 554 ff. og 6 III 39ff. 314 ff. samt 6 VI 480ff. – J. C. H. Fischers politiske dagbøger, ved Ib Gejl (1966) angives her Fischers dagbøger.
2. P. G. Lindhardt: Den danske Kirkes Historie VII 185f. (1958).
3. Den almene politiske skildring her er væsentligst baseret på Schultz Danmarkshistorie V, ved P. Munch (1942; henvisninger dertil angives Schultz), med mindre andet anføres. Et nyt korrektiv giver især Frede Bojsens politiske Erindringer, ved Kristian Hvidt (1963), som i det flg. angives Bojsen. Andre, også af P. Munch hyppigt benyttede trykte kilder er Andreas Frederik Kriegers Dagbøger, ved Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch (1925), her angivet Krieger – og Sofus Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger, ved Hans Lund (1924-25), der angives Høgsbro. – Afhandlingen her nævner en lang række personer, som det er uoverkommeligt at præsentere, og unødvendigt er det; for de kendtes vedkommende vil det blive noget ofte gentaget og iøvrigt henvises til Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år (1949-50).
4. Udtalelse af Estrup til kongen ifølge C. S. Kleins optegnelse af 28/11 76 (optegnelser for årene 1876-78 i Rigsarkivet).

5. Og den var det i praksis, da Klein 28/11 76 forarget skrev om justitsminister Nelle-manns tale om de hensyn regeringen tog til Landstinget, som var det vigtigere end hensynet »til det Hele, til Fædrelandets Stilling«.
6. Kr. Hvidt om Estrups vaklen dette efterår, se Bojsen 71 note 66 og Klein om regeringens manglende konsekvens 21/11 76.
7. Fischers dagbøger 215 (3/8); Høgsbro II 16ff. (Breve fra 26/8 74) og 26 (dagbog 1/8, 4/8); Krieger VI 33 (24/12 74).
8. Rigsdagstidende, Landstinget 74/75 854ff. Dertil henvises i det flg. med Lt, mens Ft. står for Folkethingets forhandlinger. Tillæg A, B og C angiver henholdsvis lovforslag, betænkninger og vedtagelser. Årstal angives kun i tvivlstilfælde.
9. Brev til biskop G. P. Brammer 25/6 75, meddelt af Johs. Kok i Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 1887 306, i det flg. angivet Theol. Tidsskr. Her er aftrykt en snes breve fra Martensen i beskåret stand, de synes derefter tilintetgjort, mens 120 andre breve til Brammer findes i Martensens arkiv (Det kgl. Bibliotek Ny kgl. Samling 3448 4°). Trykt er også »Biskop H. Martensens breve I-III« d.v.s. breve til L. Gude, udgivet af Bjørn Kornerup (1955-57), de angives her Gude. Dér nævnes mødet med Fischer kort, Gude III 94 jfr. 95. – Hall havde Martensen holdt sig tilbage fra, men forskrækket over, at regeringen håbede på forståelse med Venstre og forfærdet over planen om en lønningslov, manuducerede han Worsaae, at det »aldeles ikke kunde gaa an« at komme med en lønningslov, som af »Hall var blevet forkvaklet ved falske Indrømmelser til Rigsdagen ... den eneste Kirkepolitik en Minister nu kunne indtage var slet *Intet* indgribende at gjøre, men at erklære, at saalænge der ikke var givet en Kirkeforfatning – som han *naturligvis* ikke kunde give – burde der ingen Love fremkomme om enkelte Sager«. Dette meddelte M. helt fortroligt til Brammer og fortsatte: Det kom nu an på, at få W. »ud af den Over-rumplingstilstand eller faa ham til at opgive denne Lov, hvorpaa Jonquieres, der er en saa stærk Modstander af den, ogsaa arbejder«, utrykt brev 3/8 74 jfr. Gude III 84 og Krieger VI 6 (2/7). – Den reformerte J. de Jonquières var kontorchef for kirke-ministeriets sager og varetog tillige 1872-76 kontorets departementschef-forretnin-ger.
10. De var opsamlet bl.a. til opførelse af en kirke eller til forbedring af præstegårde, sagde Fischer ved forelæggelsen og nævnte nogle særlige fonds, dannet i hans mini-stertid, ved enkelte embeder, hvis indtægter var større end omstændighederne krævede.
11. 158ff. Ploug så det dog som en fordel, at præsternes stilling og selvstændighed overfor menighederne styrkedes, når de stilledes som andre embedsmænd, og for at værdisikre indtægter fra jorden foretrak han arvefæste fremfor bortsalg (179ff. jfr. 564). Det sidste var Venstre imod: Når vi arbejder for arvefæsteafløsning kan vi ikke indføre en ny form for arvefæste (576).
12. Lt 171 jfr. Fischer om de kirkelige forhold i København under finanslovsdebatten, Ft 111.
13. Slutningen af § 1 ændredes fra »inddrages under den lovgivende Myndigheds Raadighed« til »inddrages i et folkekirkeligt Fond«. Ploug motiverede det klarest: Ingen betvivler statens rådighed over de midler; men hvis staten ikke har den i forvejen, ville man være uberettiget til at inddrage dem under dens rådighed. Tan-ken her, også at give statens anden faktor, lovgivningsmagten rådighed derover sammen med regeringen, kom sådan rigtigere frem, Lt 494.

14. 508ff. F. udelukkede dog ikke, at fonden kom til at låne af staten og måtte betale tilbage i bedre tider, det var dog noget andet end tilskud, 521.
15. Betaling af korntiende skulle ændres til en pengeydelse, det var foreslået året før og billiget af Folketinget, mens ministeren ikke ønskede at forhandle derom. Forslaget nu (Ft 14/12 og 18/12 448, 642, Tillæg A 1747) var ikke af så almindelig interesse, at en lov var nødvendig, sagde indenrigsministeren under 1. behandling (Ft 13/1 743ff.), ellers mødte det sympati, omend der var uenighed om den praktiske udformning (Tillæg B 851).
- 15a. Almuevennen 29/3. I udvalget diskuteredes 25/3, om det på grund af den korte tidsfrist skulle vedtage et forslag af formanden, J. A. Hansen, om at foreslå Folketinget i »en motiveret Dagsorden ... at nægte denne Sag videre fremme«, eller Thomas Nielsens forslag om at meddele tingets formand, at det ikke foretog sig videre i sagen, »da man umulig vilde faa Sagen tilendebragt inden Samlingens Slutning«. Det sidste vedtoges med 5 stemmer mod 4. I et bilag findes J. A. Hansens skrivelse til formanden, den indledtes: »Skjøndt Udvalgets overveiende Flertal (8 mod 3) samstemmede i sin Betragtning« af forslaget, havde det »besluttet, at standse Behandlingen af denne Sag« på grund af tidnød, hvilket meddeltes, da sagen »er en af dem, hvis Tilendebringelse i denne Samling Ministeriet finder nødvendig«. Udvalgsprotokoller i Folketingets Bibliotek, Kirkelige forhold 2.
16. S. Pedersen 219, Claus Johannsen 222. Den sidste ønskede bestemmelser om, at menighederne kunne komme af med en præst, præsterne skulle så betrygges ved, at det krævede ikke ubetydelige pengeofre.
17. Dette opfatter jeg som forsøg på at vinde det andet Højre-mindretal jfr. Krieger VI 130, 10/3.
18. Betænkningens »nogle« var kun enkelte, oplyste S. Pedersen Lt 1227.
19. Noget sådant antyder Krieger VI 130.
20. Berg ifølge Bojsen 78 jfr. Krieger VI 142, 30/4.
21. 5/6 76 nedskrev Klein en samtale med kongen, hvori denne refererede udtalelser af Estrup, vel omkring regeringsdannelsen, om »at man vilde fremme Præstelønningsloven og maaske Præstevalgloven«. Klein svarede kongen, at det, at regeringen »vilde gaa ind paa Pengelønnings-principet«, næppe var afgørende, spørgsmålet var, hvorledes Fischer stillede sig til »Fonden«.
22. Brev til biskop C. T. Engelstoft i dennes arkiv i Rigsarkivet, Kh. S. 6 VI 484 og 6 III 96.